

ШЛЯХ ДО ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. Інноваційні перспективи України. — Харків: Константа, 2006. — 272 с.

На помежів'ї XX—XXI століть у найрозвиненіших країнах світу прискорення темпів науково-технічного прогресу і підвищення продуктивності праці значною мірою зумовлені формуванням якісно нової економіки — економіки знань. З використанням цього невичерпного джерела ВВП США впродовж 1990—2002 років збільшився на 37%, Франції та Німеччини — на 24, Великої Британії — на 31, Японії — на 15%. Економіка КНР за цей період зросла в 2,7 раза, Індії — на 88%.

В Україні поки що зберігається інша тенденція. За 15 років незалежності, всупереч очікуванням, економіка за якісними показниками розвитку ще більше відстала від передових країн Заходу, істотно зменшилася частка вітчизняної продукції у світовому виробництві. В Україні також спостерігається зниження темпів відновлення економіки порівняно з найбільшими країнами СНД, оскільки вітчизняний ВВП у 2004 р. проти 1991 р. становив 66,7%, тоді як у Росії — 89,5, Казахстані — 115,9, Білорусі — 117,6%. Тому визначення напрямів оздоровлення народного господарства, створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів із підвищенням рівня життя населення є центральним завданням держави, її інституцій і суспільства.

У цьому контексті привертає увагу рецензована монографія. Її автори — знані вчені академіки НАН України В.М. Геєць та В.П. Семиноженко розглядають інноваційні перспективи нашої країни в умовах глобальних постіндустріальних змін. Вона адресована широкому колу читачів, зокрема політикам й економістам.

Загальний задум наукової праці розкрито у вступі. Авторі прагнуть сформувані у чи-

тача концептуальне уявлення про причини невтішного становища України як технологічного аутсайдера, підкреслюють нагальність вироблення стратегії економічного зростання, адекватної вимогам часу, на основі трансформації структури народного господарства і розбудови економіки знань.

Першу обставину дослідники цілком виправдано пов'язують з недалекою державною політикою початку 90-х, що мала на меті відновлення темпів зростання національного виробництва з опорою на низькотехнологічні галузі (3-го та 4-го укладів). Тоді була високою частка економіки сировинного характеру, спрямованої на короткострокову віддачу. При цьому ігнорувалися ухвалена Верховною Радою України в 1999 р. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку і світові тенденції активізації інтелектуальних ресурсів та розбудови постіндустріального суспільства.

Як підкреслюють автори монографії, для створення умов стійкого економічного зростання і реалізації стратегії «прориву», передусім у тих сферах, де Україна є конкурентоспроможною, необхідна розробка нової стратегії, що ґрунтується на модернізації економіки і суспільства в науковій, технологічній, організаційній та виробничій сферах з провідною роллю у формуванні прибутків освіти, науки й інновацій.

У першій частині книги досліджено зміст й особливості економіки знань, тенденції і сценарії розвитку світової системи до середини XXI ст.

Особливий інтерес становить наукове обґрунтування необхідності реалізації модернізаційного проекту суспільства на основі знаннєвої економіки — інновативно-інноваційного шляху розвитку України. Він забезпечить підвищення її конкурентоспроможності та досягнення рівня розвинених країн. Такий проект має базуватися на національних фундаментальних надбаннях, зміні структури з переважанням у ній економіки за рахунок

розвитку високих технологій та наукоємних галузей, упровадженні інновацій у всі сфери діяльності, що можливо лише за умов соціальної активності населення. Наведено результати наукових досліджень таких факторів: рівень довіри до громадських інституцій та участь у політичних партіях; соціальне самопочуття народу; зорієнтованість критичної маси населення країни на діяльність задля майбутнього; стан і функціонування системи формування і трансферу знань; наявність стимулів у суспільстві та мотивацій у громадян до нагромадження і засвоєння знань як ресурсу соціально-економічного прогресу. У монографії розглядаються також актуальні питання моральної довіри в суспільстві та довіри до влади, рівня культури і духовності населення, демократизації суспільного життя за умов глобалізованого світу.

Автори занепокоєні станом розвитку в Україні окремих складових економіки знань, хоча рівень освіченості населення, за міжнародними оцінками, у нас досить високий. В.М. Геєць та В.П. Семиноженко доходять висновку: для розбудови суспільства знань, поряд із розвитком демократичних процесів та створенням сучасної національної інноваційної системи, визначальним у реформуванні економіки стає соціальний компонент. Це підтверджує доцільність конструювання життя суспільства, з наданням переваги проектам соціального, а не технократичного характеру, створення умов для інновативної активності населення з реалізацією прав інтелектуальної власності та розбудовою сучасної освіти як провідного складника розвитку людського потенціалу. Привертає увагу коротка, але досить переконлива констатація недоліків у системі підготовки фахівців з вищою освітою. Знизився загальний освітній рівень суспільства, що потребує державного сприяння удосконаленню навчального процесу. Так, за рекомендацією авторів, у найближчі 15 років необхідно докласти максимум зусиль для підготовки нового покоління педагогічних кадрів.

Заслугує на високу оцінку зроблена у монографії спроба визначити місце України в сучасному світі з урахуванням теорій технологічної динаміки та кондратьєвських циклів, що розглядають вплив інновацій на зміну циклів економічної кон'юнктури. Для цього В.М. Геєць та В.П. Семиноженко проаналізували схему динаміки глобальних трансформацій, запропоновану І. Валлерстайном і його послідовниками, з'ясували особливості найвідоміших економічних концепцій, зокрема, довгих циклів політичного лідерства Дж. Модельські та У. Томсона, системних циклів Дж. Аррігі, сучасної глобальної постмодерної «Імперії» (автори — М. Хардт, А. Негрі), а також розглянули прогностичні висновки експертів американського банку «Goldman Sachs» щодо розміру ВВП багатьох країн світу в 2000—2050 роках. Проте, на нашу думку, для повноти картини варто було б ознайомити читачів з результатами досліджень Б. Рассета (США) щодо порівняння потенціалів провідних країн упродовж 1830—1984 років за трьома показниками: внутрішній валовий продукт (ВВП), військові витрати і промислове виробництво. За обсягом ВВП у 1830—1913 роках Росія посідала 1—2 місця у світі, випереджаючи Англію, Францію і Німеччину. Зазначимо, що в цій частині книги автори залишили за читачем право самостійно сформулювати думку щодо місця України в сучасних інтеграційних процесах. Можна було б порекомендувати дослідникам глибше проаналізувати причини зниження у 2005 р. показників інноваційної активності промислових підприємств, вітчизняної економіки загалом.

Другий розділ монографії логічно доповнює дослідження теорій інновацій, аналіз ключових компонентів запропонованого модернізаційного проекту. В.М. Геєць та В.П. Семиноженко порівнюють теорії ендогенного розвитку, що є основою економічної модернізації постіндустріальних країн, підкреслюють виняткову роль фундаменталь-

них і прикладних наук у продукуванні знань, які стають підґрунтям для впровадження інновацій у виробництво та подальших технологічних змін. Слід відзначити деталізацію авторами впливу технологій на рівень економічного зростання і таких механізмів стимулювання поширення технологічних знань, як міжнародна торгівля, прямі іноземні інвестиції (ПІІ), виокремлення ролі високих технологій та характеру зв'язків між інституціональними і технологічними змінами у поглибленні науково-технічного прогресу.

Актуальним для формулювання концепції забезпечення конкурентоспроможності України є висновок дослідників про такі складники технологічного лідерства країни: визнання та підтримка інновацій як базового елементу суспільства знань; функціонування національної інноваційної системи в умовах стимулюючої ролі держави; використання національних переваг і можливостей країни для завоювання та утримання позицій на світових ринках високотехнологічних товарів і послуг; посилення рівня та обсягів корпоративних досліджень і розробок. В.М. Геєць і В.П. Семиноженко закликають враховувати положення конкурентних переваг націй М. Портера з використанням функції держави у спонуканні компаній до підвищення рівня конкурентоспроможності та залежності обсягу ПІІ від стадії інноваційно-технологічного розвитку країни. На нашу думку, останній фактор перешкоджає зростанню рівня ПІІ в Україні з огляду на її значне технологічне відставання.

Глибоке знання проблем розвитку економіки та суспільства виявили автори, аналізуючи інноваційно-інвестиційну діяльність і науковий потенціал економіки знань та визначаючи перешкоди, що гальмують поступ України. Це насамперед невідповідність фінансування у сфері науки, техніки і технологій світовим тенденціям; переважаюча підтримка зростання економіки за рахунок коштів від приватизації та збільшення наванта-

ження на бізнес і капіталовкладень у галузі з низькою наукоємністю, ігнорування потреби захисту внутрішнього ринку, розвитку високотехнологічного виробництва та імпортозаміщення.

Комплексний підхід до цієї тематики В.М. Геєць та В.П. Семиноженко застосували в дослідженні ключових напрямів інноваційної політики ЄС, яку характеризують системність, прозорість і чіткість орієнтирів та показників. Це, передовсім, ухвалений Європейським Союзом у 2000 р. курс на створення до 2010 р. найбільш конкурентоспроможної у світі економіки, що ґрунтується на знаннях; визначення нових напрямів інноваційної політики у березні 2000 р. у Лісабоні; заходи щодо збільшення витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) з поточних 1,9 до 3% ВВП; формування 6-ї Рамкової програми НДДКР із бюджетом 17,5 млрд євро, яка передбачає створення єдиного Європейського дослідницького простору без національних кордонів, та 7-ї Рамкової програми НДДКР на 2006–2010 роки для поглиблення кооперації країн континенту у високотехнологічних секторах тощо.

Науковий і практичний інтерес становлять виклад і порівняння показників інноваційного розвитку й інноваційної активності країн, на підставі яких коригується державна політика у сфері інновацій. Автори монографії розглядають використання Лісабонського індексу для оцінки європейської конкурентоспроможності середовища, Індекс конкурентоспроможності розвитку (Global Competitiveness Report), що складається з трьох підпорядкованих індексів — технологічного, державних інституцій та макроекономічного середовища, Європейський інноваційний рейтинг (European Innovation Scoreboard), який містить 26 ключових показників інноваційної діяльності. Зауважимо: порівнюючи показники рівня конкурентоспроможності, наприклад, Естонії та Польщі, слід було б зазначити, що Естонія, країна з мен-

шою кількістю населення (146 місце у світі) та меншою територією (129 місце), має більше можливостей для інноваційного зростання.

У рецензованій монографії розглянуто конкретні напрями державної політики США, Японії, Фінляндії та Ірландії, які за умов розвитку світових інформаційних і комунікаційних мереж та глобалізації економіки здійснили технологічні прориви і реалізують концепцію «нової економіки». Серед основних методологічних і практичних питань стратегії створення «high tech» устроїв у ЄС і нових постіндустріальних країнах акцентується на виділенні бюджетних ресурсів для стимулювання інновацій і підвищення конкурентоспроможності національної економіки з формуванням кластеру інноваційної економіки та зростанням рівня кваліфікації працюючого населення.

Особливо актуальним є третій розділ книги, присвячений розробці стратегічних завдань і дослідженню інституціональних передумов розробки економіки знань в Україні. Автори компактно і водночас детально визначають складники інноваційної інфраструктури, що має сприяти розвитку високих технологій та зростанню випуску їхньої продукції. Чільну увагу приділено дослідженню технопаркового руху за кордоном і в Україні, наведено фінансові результати роботи вітчизняних технологічних парків, діяльність яких уряд зупинив у 2005 р.

В.М. Геєць та В.П. Семиноженко, базуючись на новітніх наукових підходах із ретельним використанням ринкових механізмів та враховуючи передовий зарубіжний досвід, розробили інноваційну стратегію України, метою якої є розбудова високотехнологічної постіндустріальної економіки. Вона включає докладно окреслені шляхи формування нової господарської парадигми, спрямованої на інтенсивне зростання економіки, різні аспекти структурних реформ українського господарства, завдання розвитку інформаційного

і гуманітарного секторів, дієві сучасні заходи створення інноваційної інфраструктури і відповідної інституційної компоненти. Така концепція передбачає політику швидкого інвестиційно-інноваційного прогресу та пост-індустріалізації. Основні напрями цих змін відображено у Програмі реформ науково-технічної та інноваційної системи України на 2005–2010 роки. Автори підкреслюють, що лише комплексне використання факторів зростання з акцентом на активізацію інвестування в розвиток людського капіталу і високотехнологічні галузі, вдосконалення методів державного регулювання може дати нам шанси розбудувати економіку знань.

На нашу думку, в цьому розділі слід було б більшу увагу приділити аналізу діяльності вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, а також проблемам та механізмам створення класичних технологічних парків, зокрема міжнародного характеру, за пайовою участю їх фінансування Україною.

Ще одне принципове зауваження. Теорію постіндустріалізму (як і теорії інформаційного та знаннєвого суспільства) було створено для аналізу тенденцій, пов'язаних з утвердженням у 60–70-х роках ХХ ст. «держави добробуту». Перехід до знаннєвого суспільства має супроводжуватися формуванням систем соціальних гарантій. Однак можна констатувати, що причинно-наслідковий зв'язок цих процесів недооцінюють науковці і політики. Вважаємо, що базовим суспільним феноменом, рефлексією різнопланових наслідків якого стали «теорії інформаційного суспільства», є саме виникнення та дез-

інтеграція потужних систем соціальних гарантій у розвинених країнах у другій половині минулого століття. Але в тому-то й справа, що перехід до економіки знань має відбуватися на базі розширення і зміцнення соціальних гарантій. Тому в монографії варто було б акцентувати увагу на цьому принциповому положенні.

Підкреслимо, що рецензована книга — праця високого професійного рівня. У ній поєднані глибоке осмислення теоретико-методологічних засад, аналіз світового досвіду створення економіки знань і вітчизняних реалій науково-технологічної та інноваційно-інвестиційної діяльності.

Автори дали відповіді на багато злободенних питань неоіндустріальної трансформації вітчизняної економічної системи, запропонували конкретні напрями державної політики щодо реалізації такого розвитку. Це слід взяти до уваги виконавчій владі та електорату країни.

У цілому монографія В.М. Гейця та В.П. Семиноженка вирізняється широтою охоплення проблем і є чільним внеском у теорію і практику складних процесів активізації інноваційного та постіндустріального розвитку.

Б. МАЛІЦЬКИЙ,
доктор економічних наук,
директор Центру досліджень науково-технічного
потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН
України,
В. ОНОПРИЄНКО,
доктор філософських наук, завідувач відділу
центру,
В. ДЕНИСЮК,
кандидат технічних наук, старший
науковий співробітник цієї установи (Київ)